KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 8 — ČÍSLO 2

OBSAH

KAČALA, J.: Prečo sa treba učiť spisovný jazyk 33
KRÁĽ, Á.: Pravopis a výslovnosť v škole 38
MISTRÍK, J.: Prevzaté a cudzie slová v reči 44
MIKO, F.: O kolísaní typu *činitelia/činitele* a o jeho príčinách 46
ORAVEC, J.: Učiť sa/vyučiť sa za maliara, byť promovaný za doktora 52

Rozličnosti

Jemnomechanik či jemný mechanik? I. Masár 56

Správy a posudky

XIX. Hviezdoslavov Kubín. M. Považaj 58
Poľská príručka jazykovej správnosti. Š. Peciar . . . 59

Spytovali ste sa

Každý (všetci) a nikto (ani jeden) G. Horák 62
Baterkové hodiny alebo batériové hodiny? Š. Michalus 63
Dôchodca — dôchodcovia, nie „dôchodci". J. Jacko . . 64

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 8 — 1974 — ČÍSLO 2

Prečo sa treba učiť spisovný jazyk

JÁN KAČALA

Časti čitateľov sa odpoveď na otázku v záhlaví našej úvahy bude azda vidieť taká prirodzená, že sa začudujú, prečo sa vlastne taká otázka vôbec kladie. No z druhej strany treba brať do úvahy tú časť verejnosti, ktorej postoj k spisovnej reči, k jej spoločenskému postaveniu a úlohám a takisto k jej vyučovaniu na základnej a strednej škole nie je taký jednoznačný a jasný. Najmä rodičia, ktorých deti slabo prospievajú alebo neprospievajú z materinského jazyka, sa s nepochopením spytujú, ako je možné, že tieto deti sú také slabé zo slovenčiny, keď ináč ako po slovensky ani nevedia. Takto položená otázka sa týka podstaty celej veci. Vidieť z nej práve spomínaný postoj k spisovnej reči, totiž neporozumenie spoločenského postavenia spisovného jazyka, neporozumenie jeho podstaty a jeho spoločenských funkcií. V takom výroku sa zreteľne ukazuje aj nechopenie spoločenskej potreby jazykovej výchovy, predovšetkým premyslenej a odborne, metodicky aj organizačne dobre zaistenej školskej jazykovej výchovy.

Pravda, nemienime sa uspokojiť s takýmto všeobecným záporným zhodnotením spomínaného postoja. Ako sme už povedali, formulácia otázky aj uvedený argument mieri na podstatu veci, dotýka sa totiž problému oprávnenosti a potrebnosti vyučovania a učenia sa spisovného jazyka najmä v škole; dotýka sa teda otázky, ktorou sme nadpísali našu úvahu. Preto sa tejto veci chceme venovať podrobnejšie a širšie. Našu odpoveď na túto otázku môžeme formulovať z rozmanitých hľadísk. Sústredíme sa na dve stránky: 1. ktoré spoločenské príčiny vplývajú na to, že spisovný jazyk ako celospoločenskú formu národného ja-

zyka treba vyučovať a učiť sa, a 2. čo značí osvojovanie spisovného jazyka pre jednotlivca ako člena istého spoločenstva.

Vo všeobecnosti možno povedať, že osvojovanie a osvojenie si jazyka (v prvom rade materinského) značí pre človeka základný predpoklad na normálne zaradenie sa do spoločnosti, do spoločenských vzťahov a do spoločenskej výroby. Preto si človek od útleho detstva osvojuje materinský jazyk. Zo začiatku od rodičov, neskôr od vychovávateľov, učiteľov, z tlače, z kníh, z televízie atď. Pravda, jazyk, ktorý si dieťa osvojí v predškolskom veku, nemusí byť a veľmi často ani nie je spisovný jazyk, lež nárečie. A nárečie nie je určené na dorozumievanie v rámci celého národného spoločenstva, lež iba na istom obmedzenom území tohto spoločenstva. Okrem toho je nárečie menej zložitý dorozumievací prostriedok ako spisovný jazyk; ten je oveľa zložitejší, bohatší a vypracovanejší ako nárečie. Pre to všetko si deti v škole osvojujú spisovný jazyk, ktorý dané spoločenstvo vedome používa ako celospoločenský dorozumievací prostriedok. Čo sa týka spôsobu osvojovania si týchto dvoch foriem národného jazyka, treba konštatovať, že nárečie si dieťa osvojuje spontánne, prirodzene, kým spisovný jazyk si osvojuje cieľavedome organizovanou školskou jazykovou výchovou, t. j. ako spoločensky podmienenú nevyhnutnosť. Jazyková výchova v škole je teda cieľavedomá, premyslená spoločenská činnosť a jej cieľom je dobré ovládanie spisovného jazyka v praxi, ako aj získanie základných teoretických poznatkov o jazyku.

Pravda, v tejto súvislosti treba povedať, že v súčasnosti čoraz viac detí vyrastá v takom prostredí, kde sa ako základná forma dorozumievania upotrebúva spisovný jazyk. U týchto detí potom nie je prechod z rodinného prostredia do školského taký ostrý.

Pred jazykovou výchovou v škole stojí okrem iného aj úloha naučiť žiakov rozlišovať nárečie a spisovný jazyk v teoretickej i praktickej zložke. Pravdaže, tým nechceme povedať, že jazyková výchova v základnej škole nemá budovať na miestnom nárečí a že sa spisovný jazyk má začať vyučovať ako „nový" jazyk, bez akejkoľvek pozitívnej väzby s miestnymi nárečiami. Práve naopak: školská jazyková výchova má nadväzovať na tú formu materinského jazyka, ktorú si dieťa prináša z domu, upevňovať uňho tie zložky, ktoré sú spoločné so spisovnou rečou, a citlivo diferencovať medzi nárečovými prvkami a príslušnými prvkami spisovného jazyka. V škole sa potom vyučuje iba spisovný jazyk a iba v spisovnom jazyku, lebo len táto podoba národného jazyka má platnosť celospoločenského dorozumievaceho prostriedku a ustaľuje sa ako úradný jazyk, ako celospoločensky záväzný útvar na dorozumievanie daného spoločenstva. To, že spisovný jazyk sa vyučuje v školách, je jedna z dô-

ležitých čŕt spisovného jazyka a ňou sa spisovný jazyk takisto výrazne odlišuje od nárečí.

Konštatovanie, že spisovná reč je taký útvar národného jazyka, ktorý má celospoločenskú platnosť, je veľmi závažné. Celospoločenský dorozumievací prostriedok, teda spisovná reč, slúži používateľom na dorozumievanie v mnohých a rozmanitých oblastiach spoločenskej činnosti a života vôbec. Rozvoj výroby, vedy, techniky, civilizácie a ďalších oblastí života prináša so sebou aj impulzy na rozvoj, obohacovanie a štylistickú diferenciáciu jazyka a jeho prostriedkov. Spisovný jazyk ako prostriedok spájajúci a integrujúci všetkých príslušníkov národného spoločenstva by nemohol úspešne plniť svoje široké spoločenské funkcie, ak by nebol ustálený, jednotný a normovaný (kodifikovaný). S tým súvisí i jeho celospoločenská záväznosť: ak má slúžiť rovnako dobre všetkým príslušníkom národného spoločenstva, musí sa stať vecou všetkých príslušníkov tohto spoločenstva, musia ho teda používatelia poznať a poznávať, musia rešpektovať jeho normy a ich kodifikáciu a sústavne sa zdokonaľovať v jeho ovládaní. V opačnom prípade by sa veľmi sťažila, ba znemožnila spoločenská komunikácia a v dôsledku toho aj organizácia spoločenskej výroby a celého života.

Pri jazykovej výchove v základnej a strednej škole má veľký význam práve rozvíjanie vedomia celospoločenskej záväznosti spisovného jazyka a jeho prostriedkov, zdôrazňovanie potreby ustavične poznávať spisovný jazyk a zdokonaľovať sa v používaní jeho prostriedkov a vôbec pestovanie kladného vzťahu k spisovnej reči, predstavujúcej nie iba celospoločenský nástroj dorozumievania, lež aj vzácnu kultúrnu a národnú hodnotu, v ktorej sú uložené výsledky tvorivej práce a tvorivých schopností mnohých generácií našich predkov.

S hmotným a kultúrnym napredovaním spoločnosti súvisí aj rozvoj spisovného jazyka a starostlivosť o jeho neprestajné zveľaďovanie. Spisovná reč v súčasnej spoločnosti musí zodpovedať úrovni rozvoja tejto spoločnosti a musí všestranne vyhovovať svojim používateľom. V období rýchleho rozvoja vedy, techniky a výroby, ako aj rastúcej hmotnej a kultúrnej úrovne členov spoločnosti už nikto nevystačí s tou úrovňou poznania spisovného jazyka, čo získal počas štúdia na základnej a strednej škole. Sám život súčasnej spoločnosti, úroveň organizácie spoločenskej výroby si teda u používateľov vynucujú aj hlbšie a bohatšie poznatky o celospoločenskom dorozumievacom prostriedku, lepšie ovládanie spisovnej reči a dokonalé narábanie s jej prostriedkami.

Tohto spoločenského tlaku na rozvoj spisovného jazyka i na potrebu cieľavedome a systematicky ho poznávať má si byť vedomá aj škola. Má teda jazykovú výchovu viesť tak, aby mladí ľudia s týmto

spoločenským tlakom rátali a aby sa po skončení jazykovej výchovy v škole neuspokojili s dosiahnutým poznaním spisovného jazyka, lež ho stále rozvíjali a obohacovali o nové fakty, súvisiace jednak so spoločenským zaradením týchto jednotlivcov a jednak s kultúrnymi a spoločenskými potrebami všeobecne. Takto vedenou jazykovou výchovou škola prispieva ku kultúrnemu napredovaniu spoločnosti a k spoločenskému pokroku vôbec.

Už sme spomenuli, že jazyk má pre dané spoločenstvo význam aj ako kultúrna a národná hodnota. Možno povedať, že národný jazyk patrí medzi to najcennejšie, čo národ ochraňuje a zveľaďuje ako dedičstvo predchádzajúcich generácií. Jazyk má teda popredné postavenie medzi ostatnými kultúrnymi javmi spoločnosti. Ak sa v rámci učebného procesu v škole poznávanie týchto kultúrnych javov, kultúrneho dedičstva národa (a popri tom, pravdaže, aj iných národov) cieľavedome organizuje, je len prirodzené, že aj v rámci týchto kultúrnych hodnôt má poznávanie materinského jazyka (konkrétne jeho celospoločenskej formy) popredné miesto.

V druhej časti našej úvahy — ako sme už v úvode povedali — si všímame skúmanú otázku viac z hľadiska jednotlivca — z toho hľadiska, čo značí poznávanie a poznanie spisovného jazyka pre jednotlivca. Nejde tu o to, že by sme chceli vzťah jednotlivca k spisovnému jazyku stavať azda do opozície, do rozporu so vzťahom spoločnosti k spisovnému jazyku. Veď spoločnosť ako celok sa skladá z jednotlivcov, a tí tvoria organické časti tohto celku, takže jedno s druhým dialekticky súvisí: postoj spoločnosti k spisovnému jazyku je daný postojmi jednotlivcov a postoje jednotlivcov určujú, podmieňujú postoj celej spoločnosti. Pravda, keď hovoríme o postoji spoločnosti, máme na mysli istý súhrn, resp. zovšeobecnenie postojov, ide teda v istom zmysle o typické postoje. Keď hovoríme o postojoch jednotlivcov, môžeme ich lepšie diferencovať a špecifikovať, lebo ide o konkrétne postoje. (Je prirodzené, že by sme mohli hovoriť aj o postoji istých tried, resp. sociálnych, vekových alebo iných skupín k jazyku, ale ten nie je centrom našej pozornosti.) Ak teda hovoríme o jednotlivcovi, máme vždy na mysli jednotlivca ako člena istej spoločnosti, t. j. jednotlivca spoločensky zaradeného.

U kultúrne vyspelého príslušníka socialistického národa by mal byť kladný vzťah k národnému jazyku a vedomé poznávanie spisovného jazyka prirodzenou vecou, neodmysliteľnou súčasťou jeho osobnosti. Čiže jazyková kultúra je u jednotlivca pevnou zložkou celkovej osobnej kultúry a výrazným prejavom jeho osobnostnej vyspelosti. Osvojovanie si spisovnej reči nielenže umožňuje jednotlivcovi lepšie poznať zákonitosti spisovnej reči, bohatstvo jej prostriedkov a ich vlastnosti a tým aj primerane a účinne toto bohatstvo využívať, lež mu aj

pomáha výstižne a presne sa vyjadrovať a tým aj rozvíjať logické myslenie. U vynikajúcich osobností v dejinách presné a jasné formulovanie často veľmi zložitých myšlienok bolo podmienené nie iba dokonalým poznaním problematiky vlastného odboru, lež práve majstrovským ovládaním jazyka.

Z hľadiska psychológie osobnosti treba konštatovať, že poznanie zákonitostí a noriem spisovného jazyka dáva človeku pocit sebadôvery a istoty vo vyjadrovaní aj vo vystupovaní vôbec. Je pochopiteľné, že iba ten sa vo verejnosti, resp. v spoločnosti môže cítiť prirodzene a voľne, kto svojím prejavom nevzbudzuje pozornosť v zápornom zmysle, kto na seba neupozorňuje tým, že neovláda alebo slabo ovláda spisovnú reč, že neprimerane používa jej prostriedky, že zápasí s každým druhým slovom, je neistý a pod.

Osobitne sa žiada spomenúť dôležitosť poznania systému materinského jazyka (konkrétne v jeho spisovnej podobe) pre poznávanie cudzích jazykov. Nemôže byť pochybností o tom, že materinský jazyk a jeho ovládanie (a to aj v teoretickej, resp. systémovej, nie iba v praktickej zložke) je nevyhnutnou základňou na osvojovanie si cudzieho jazyka. Cudzí jazyk sa totiž vyučuje v ustavičnej konfrontácii, v porovnávaní s materinským jazykom, a to vo všetkých rovinách (zvukovej, slovníkovej, tvarovej i skladobnej), štýloch (náučnom, publicistickom, umeleckom aj hovorovom), vo výslovnosti aj v spôsobe zaznačovania zvukových jednotiek jazyka písmom, t. j. v pravopise. Prostriedkami a systémom materinského jazyka sa vysvetľujú i overujú javy cudzieho jazyka, čiastkové systémy (roviny) aj celý jazykový systém. Poznanie materinského jazyka v jeho spisovnej podobe je teda nevyhnutným predpokladom poznávania cudzieho jazyka.

Ako vidieť, poznávanie a poznanie vlastného spisovného jazyka má i pre jednotlivca ako člena istého spoločenstva veľký význam. Tohto významu si je vedomá i spoločnosť, a preto zaisťuje realizovanie tejto potreby aj normatívne a inštitucionálne.

Náš výklad môžeme v krátkosti zhrnúť do týchto odpovedí na otázku, ktorou sme nadpísali našu úvahu:

1. Z postavenia spisovného jazyka ako základného dorozumievacieho prostriedku istého spoločenstva vychodí jeho prvoradý a stále rastúci význam pre život tohto spoločenstva.

2. Z postavenia spisovného jazyka ako nástroja celospoločenského styku vyplýva aj celospoločenská záväznosť jeho noriem a ich kodifikácie.

3. S rozvojom súčasnej spoločnosti súvisí aj rozvoj spisovného jazyka a súčasťou rozvoja vedy je aj prehĺbené poznávanie jazyka a jeho prostriedkov.

4. Z toho vyplýva, že ani jeden používateľ nevystačí s tou úrovňou

poznania spisovného jazyka, ktorú si nadobudol počas štúdia na základnej alebo strednej škole.

5. Osvojovanie si spisovného jazyka predstavuje zároveň aj intímne poznávanie jednej z najvýznačnejších zložiek národnej kultúry.

6. Štúdium spisovného jazyka umožňuje jednotlivcovi spresňovať vyjadrovanie, a tým rozvíjať logické myslenie.

7. Dobré ovládanie spisovného jazyka, jazyková kultúra jednotlivca je súčasťou celkovej kultúrnosti a presvedčivým prejavom jeho osobnostnej vyspelosti.

8. Poznanie spisovného jazyka dáva jednotlivcovi pocit sebadôvery a istoty vo vyjadrovaní aj vo vystupovaní vôbec.

9. Poznávanie a poznanie systému spisovného jazyka je nevyhnutnou bázou na osvojovanie si cudzieho jazyka.

Našu úvahu môžeme zavŕšiť konštatovaním, že socialistická spoločnosť sa stará o ochranu a zveľaďovanie kultúrnych hodnôt národa. Medzi takéto hodnoty patrí aj národný jazyk. Pričinením spoločnosti sa tento jazyk všestranne skúma, opisuje a poznatky o ňom sa sprístupňujú všetkým členom spoločnosti. Členovia spoločnosti zasa svojím kladným postojom k spisovnému jazyku ako spoločensky najzávažnejšej forme národného jazyka, poznávaním a vedomým dodržiavaním jeho noriem a kodifikácie prejavujú svoju kultúrnu vyspelosť a socialistické vlastenectvo.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Pravopis a výslovnosť v škole

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁĽ

Kultúru spisovného jazyka ovplyvňujú mnohé činitele. Sú to napr. jazyková teória, stav opisu a kodifikácie spisovného jazyka, kultúrna úroveň spoločnosti, ale aj škola.

Keď sa kriticky hodnotí školská výchova mládeže v oblasti zvukovej kultúry spisovnej reči, poukazuje sa najmä na prácu učiteľov slovenčiny a na nedostačujúcu rečovú kultúru učiteľov vôbec. Rečová kultúra učiteľa a ortoepická hodnota jeho rečového prejavu pred žiakmi je totiž mimoriadne účinný prvok vo vzdelávacom a výchovnom procese.

Rečový kontakt učiteľa so žiakom plní funkciu praxe, v ktorej sa overuje a upevňuje teória rečového vzdelávania. Ak chceme zlepšiť výchovu v kultúre spisovnej reči a osobitne kultúru výslovnosti spisovne hovorených prejavov, musíme sa postarať o to, aby učitelia slovenčiny, ale aj ostatní učitelia ovládali a v školskej praxi plne rešpektovali ortoepickú normu spisovnej slovenčiny. Táto úloha sa, pravdaže, nedá splniť výzvami, ani samou osvetou — treba ju zabezpečiť aj inštitucionálne a podporiť spoločensky.

Veľmi by sme však zjednodušili situáciu, keby sme za všetko vinili iba učiteľov. Osobnosť učiteľa nie je izolovaná od spoločnosti a náplň i metodika vzdelávania závisia aj od učebníc a príručiek, ktoré má učiteľ a ktoré používajú žiaci.

U nás sa nepopiera dôležitosť a význam základného komunikačného nástroja spoločnosti, nástroja jej hmotného a duchovného rozvoja. Vo vzdelávacom systéme sa to prejavuje zaradením slovenčiny medzi najdôležitejšie učebné predmety. No praktické dôsledky sme z toho nevyvodili podnes. Školská prax nepotvrdzuje, že by sa výchova v tomto vyučovacom predmete pokladala za najzákladnejší prvok prípravy žiaka na život a prácu, a vôbec nesvedčí o tom, že by tento predmet bol priamou súčasťou ideovej a v pravom zmysle slova aj politickej výchovy žiaka. Sme formalisti. Slovenčina v škole, to je ešte stále predovšetkým ypsilon, to je predovšetkým pravopis a písaný prejav. Dokazujú to aj učebnice slovenského jazyka. Práve o nich chceme hovoriť v tomto príspevku. Stanovisko, z ktorého posudzujeme túto problematiku, rozvedieme podrobnejšie.

* * *

Ako vieme, reč je rozhodujúci predpoklad vzniku a vývoja ľudskej spoločnosti. Klasici marxizmu-leninizmu pokladali jazyk za nástroj myslenia a dorozumievania.

Základná podoba tohto nástroja je zvuk. Reč vznikla a vyvíjala sa ako zvukový dorozumievací prostriedok, ako materiálny prostriedok na upevňovanie, odovzdávanie a výmenu myšlienok a skúseností. V nej sa ukladali poznatky človeka a spoločnosti. Možno práve potreba presného zachovania a odovzdania významných myšlienok, poznatkov, udalostí a činov v čase a potreba ich prenosu v priestore tak, ako sa dali bezprostredne formulovať a odovzdať zvukovou rečou, bola hlavnou silou pri utvorení iného nástroja. Takým nástrojom mohli byť napr. ryté, kreslené a maľované obrázky, najprv realistické, potom zjednodušené až na úroveň čírych schém a nakoniec na úroveň takých „obrázkov", ktoré nijako nesúviseli s označovanou vecou, no zato (alebo práve preto) sa dostali do súvislosti so samou zvukovou podobou a so zvukovou skladbou reči — vzniklo písmo.

Písmo je sprostredkovateľ i náhrada zvukovej reči. No písmo predpokladá zvukovú reč. Vzťah písma a zvukovej reči je určený tým, že hláskové písmo je odraz („kópia") zvukovej reči, resp. odraz usporiadania istých prvkov zvukovej reči. Hláskovým písmom sa napr. čiastočne reprodukuje hlásková skladba zvukovej reči. Pravda, písmom sa reprodukuje len istá, hoci funkčne rozhodujúca časť skladby jazyka a jeho zvukových prostriedkov. Pravopisné sústavy nezaznačujú napr. skutočné prestávky, dynamiku, tempo a melódiu reči. V pravopisných sústavách nie sú znaky na zaznamenávanie tých zvukových javov reči, v ktorých sa prejavujú duševné a telesné stavy hovoriaceho (posadenie a zafarbenie hlasu, jeho silová a časová úprava), hoci sa aj tieto prvky zvukovej reči komunikačne využívajú.

Písmo je výrazovo chudobnejšie ako zvuková reč.. Ak sa napriek tomu majú v písanom prejave zachytiť aj spomenuté prvky zvukovej reči, musia sa najprv pomenovať a vyjadriť slovnými jazykovými prostriedkami, takže sa výpoveď musí prestavať a musí sa utvoriť nová štylistická rovina.

Komunikačnou prednosťou písma je to, že je trvalejšie. Napísaný prejav možno neobmedzene prenášať v priestore a veľmi dlho uchovávať v čase. Pri tvorení písomného prejavu je viac času na výber jazykových prostriedkov a pri čítaní takéhoto prejavu je viac času na ich posudzovanie a vnímanie. Aj počet prijímateľov písaného prejavu môže byť väčší ako počet prijímateľov hovoreného prejavu, lebo písaný prejav môžu bez zmeny prijať aj mnohé po sebe nasledujúce generácie. Práve preto, že je písaný prejav trvalý a pre autora reprezentatívny, venuje sa mu omnoho väčšia pozornosť ako hovorenej reči.

Zvuková reč je jav dynamický a historicky premenný — vyvíja sa a mení, lebo sa vyvíja a mení ľudská spoločnosť. Naproti tomu písmo je statický jav. Nemá interný zdroj zmien a vývinu. Preto sa hovorí o tzv. konzervativizme písma. Medzi písmom a zvukovou rečou stále vznikajú a časom sa zväčšujú rozdiely. Ak dajaká pravopisná sústava kedysi osobitnými písmenami viac-menej presne reprodukovala hláskovú skladbu daného jazyka, po dlhšom čase sa medzi nimi zjavili rozdiely. Príklady na to možno uviesť z vývinu hociktorého jazyka s hláskovým písmom.

Ani pomer spoločenskej dôležitosti hovorených a písaných prejavov nie je z časového hľadiska nemenný. Napr. oproti minulosti sa dnes význam hovorených prejavov v spisovnej slovenčine zreteľne zväčšil a zväčšila sa aj ich frekvencia. Spôsobil to politický, hospodársky, technický a kultúrny vývin našej spoločnosti. V tom zohrávajú osobitnú úlohu hromadné oznamovacie prostriedky a škola. U nás sa vari každý občan dostáva do situácií, ktoré vyžadujú použitie hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Schopnosť verejne vystúpiť je neraz podmienená

mierou ovládania spisovnej normy, a to aj zvukovej normy. Spisovný jazyk sa stal vážnym predpokladom na priame a angažované spoločenské uplatnenie občana. Preto sa zdá celkom samozrejmé, že veľmi vážnou zložkou školskej prípravy na pracovné a životné uplatnenie občana je všestranná jazyková výchova, t. j. taká výchova, v ktorej sa primeraná pozornosť venuje aj zvukovým prostriedkom spisovnej slovenčiny.

Z metodického hľadiska je dôležitý fakt, že jazyk je nám daný ako zvuková reč. Vznikol zo zvukových prvkov a jeho fungovanie je založené na zvukových prostriedkoch, t. j. na faktoch zvukových vnemov a na faktoch uvedomovaného a podvedomého automatizmu tvorenia rečových zvukov. Preto sa aj také poznatky o jazyku, ako napr. hláskové členenie (segmentácia) reči, musia v škole budovať na analýze článkovacích a sluchových (artikulačno-akustických) prvkov reči, na zdokonaľovaní schopnosti vnímať tieto prvky. Na tejto schopnosti by sa malo ďalej programovo budovať aj osvojovanie písma a pravopisu.

* * *

Za najvšeobecnejší sa pokladá poznatok, že jazyk — nástroj myslenia a dorozumievania, nástroj upevňovania, ukladania a prenosu informácie a nástroj rozvoja ľudskej spoločnosti — jestvuje primárne ako hovorená reč a vo všetkých formách použitia predpokladá zvukovú reč. Tento fakt by sa mal pokladať za východiskovú axiómu pri budovaní teórie vyučovania materinského jazyka v škole. Pri vyučovaní slovenského jazyka na našich školách prvého a druhého cyklu by potom mali platiť tieto metodické a pedagogické zásady:

1. V ý c h o d i s k o m jazykovej výchovy (osobitne pri vstupe dieťaťa do školy) má byť zvuková a hovorená reč, jej c i e ľ o m má byť hovorený a písaný prejav. Spisovná výslovnosť a schopnosť správneho a primeraného rečového vyjadrovania vo zvukovej reči by mala byť rovnocennou zložkou pri klasifikovaní žiakov. Absolvent ZDŠ by mal dobre ovládať základy ortoepickej normy a základy zvukovej štylistiky spisovných prejavov. Z toho vyplýva:

a) Žiaci by si mali osvojiť ortoepické pravidlá a mali by sa naučiť správne používať také zvukové prvky spisovnej slovenčiny, ako je výslovnosť dvojhlások, rozlišovanie krátkych a dlhých samohlások, mali by si osvojiť správnu výslovnosť hlások, ktoré majú inú podobu v ich rodnom nárečí, malo by sa úplne zautomatizovať používanie a výslovnosť *ľ*, *ň* atď. Absolvent ZDŠ by mal vedieť vysloviť aj *ä*, hoci nežiadame, aby ho sústavne používal. V ZDŠ by sa mali zautomatizovať spôsoby spodobovania hlások v slovnej a medzislovnej fonetike.

b) Ortoepická výučba nemôže zostať iba na úrovni hláskoslovia. Mu-

si obsiahnuť aj tzv. prozodické (suprasegmentálne) javy, ako je prízvuk, melódia, dynamika reči, rytmus a tempo, využívanie páuz (prestávok).

c) Na školách druhého cyklu by sa malo rátať aj so sústavným výcvikom vo zvukovej štylistike. Žiaci by sa mali cvičiť v prednese rôznych slohových útvarov, mali by sa poučiť o osobitnostiach zvukového formovania rečových prejavov v rozličných jazykových, spoločenských a pracovných situáciách a o využívaní takých prvkov zvukovej reči, ako je dynamika a tempo, melodická členitosť reči a pod. Mali by sa oboznámiť s najjednoduchšími zásadami techniky reči, hygieny hlasu a podobne.

d) V slohovej a štylistickej výučbe by šlo o teoretické a praktické sprostredkovanie poznatku, že zvuková stránka jazyka sa v hovorených prejavoch má využívať ako štýlotvorný prvok a že tieto prostriedky sú komunikačne užitočné a účinné.

2. Osvojovanie písma a vyučovanie pravopisu by sa malo opierať o hovorenú reč a o jej zvukovú skladbu. Pravopis by sa nemal vyučovať odtrhnuto od zvukovej reči ani proti nej. Osvojovanie pravopisu nesmie narúšať ortoepiu, ale má upevňovať vedomie o odlišnosti a odvodenosti písma od zvukovej reči. Treba jasne rozlišovať hlásku a písmeno. Osvojovanie spisovnej výslovnosti nesmie byť vzhľadom na pravopis druhoradé.

3. Spisovný jazyk sa musí dostatočne odlíšiť od nespisovných útvarov aj na zvukovej rovine. Je to jeden zo spôsobov upevňovania ortoepickej normy.

4. Opakovanie učiva o zvukovej stránke spisovného jazyka musí mať primeraný látkový rozsah a musí byť sústavné a konkrétne. Ani učebnica, ani učiteľ sa nemôžu uspokojiť príkazmi typu: „Vyslovuj správne hlásku . . .“.

5. Učebnice slovenského jazyka nesmú priveľmi zaostávať za výsledkami fonetického výskumu slovenčiny.

6. Slovníky, ktoré sú v niektorých učebniciach, by sa mohli zostavovať aj ako slovníky spisovnej výslovnosti.

Ako je známe, slovenčina nie je foneticky dostačujúco prebádaná a nemáme ani sústavnú ortoepickú príručku. No touto okolnosťou sa nedajú ospravedlniť tie vecné chyby vo výklade zvukovej stránky reči, ktoré sú v našich učebniciach slovenčiny pre školy prvého a druhého cyklu. Za najvážnejšie pokladáme tieto:

1. Spoločným nedostatkom učebníc (výnimku tvorí sčasti učebnica pre gymnáziá a stredné odborné školy) je to, že teoretickým východiskom výkladov a hlavným cieľom výučby je písaný spisovný prejav. Jazykové javy, a to aj ortoepické, sa v úplnej väčšine výkladov vidia

cez pravopis a cez písaný spisovný prejav. Z toho vyplývajú ďalšie nedostatky:

a) V učebniciach sa všeobecne primálo pozornosti venuje sústavnému výcviku žiakov v hovorených spisovných prejavoch.

b) Učebnice nedostačujúco preberajú látku zo zvukovej štylistiky. Zvuková stránka jazyka sa zväčša redukuje na hláskoslovie. Celkom nedostačujúca pozornosť sa venuje prozodickým vlastnostiam (suprasegmentálnym javom).

2. Niektoré učebnice sú z hľadiska dnes dostupných prác o fonetike slovenčiny zastarané a nevyhovujúce.

3. Učebnice slovenčiny sa všeobecne vyznačujú náhodnosťou v opakovaní ortoepickej látky.

4. V učebniciach je viacej nepresností a vecných chýb. V učebnici Slovenský jazyk pre 3. ročník základnej deväťročnej školy (Bratislava, SPN 1971) sú napr. tieto chyby:

a) Už pri preberaní pravopisu dvojhlások sa malo uviesť, že v slovenčine je aj dvojhláska *ô*, ktorá sa zapisuje jedným písmenom (s. 12). Ak sa hovorí o jednoslabičnej výslovnosti dvojhlások, treba spomenúť aj výslovnosť *ô* (s. 24). Vychádzajúc z tejto učebnice, musí si žiak zo začiatku nevyhnutne pliesť dvojhlásky so slabikami j+samohláska (s. 22, 23). Nestačí povedať, že dvojhlásky *ia, ie, iu* nepíšeme na začiatku slova, tieto dvojhlásky sa ani vo výslovnosti nevyskytujú na začiatku slova (s. 24). Napokon nie je potrebné hovoriť o osobitnom spôsobe písania dvojhlások v slovenskom pravopise.

b) Vedomie systémovej opory mäkkej výslovnosti *ľ* v postavení pred samohláskami *i, e* atď. treba upevňovať paralelami z výslovnosti slabík *di, ti, ni* atď. (s. 28).

c) Mäkké sú aj slabiky *le, ľu* (pozri s. 29, 31).

d) Ešte pred preberaním vybraných slov treba ukázať, že *y* nie je v slovenčine hláska, ale iba písmeno.

e) Nevhodné je cvičenie výslovnosti *ľ* na str. 33, lebo vo veršíku sa nevyskytuje ani jedna slabika *le, li, lia* atď.

f) Niektoré formulácie nepredpokladajú rozdiel medzi písmenom a hláskou (pozri napr. cvičenie 19 na s. 32).

g) V cvičení na s. 106 sa vo vete *Medveď s radosťou opustil svoj brloh* chybne predpokladá výslovnosť „medveť". V cvičení 6 na s. 109 sa pravopis niektorých slov nedá odôvodniť podľa predtým (na s. 108) uvedeného pravidla.

5. Rozsah látky zo zvukovej roviny jazyka je v niektorých učebniciach nedostačujúci (napr. v učebniciach pre 5., 7. a 8. ročník ZDŠ), ba v učebnici pre stredné ekonomické a ekonomické školy táto látka vôbec nie je zastúpená.

Po prezretí učebníc slovenského jazyka pre naše školy prvého a dru-

hého cyklu sme došli k záveru, že tieto učebnice sú z hľadiska výkladu slovenskej fonetiky (resp. ortoepie) nevyhovujúce. Zvuková stránka jazyka je v nich zastúpená nedostačujúco a spisovný jazyk v nich priveľmi splýva s písanými prejavmi. Pokladáme za metodicky nesprávne, ak sa východisko výkladov vidí jednostranne iba v písaných prejavoch.

Usudzujeme, že treba nanovo premyslieť, ako vhodnejšie, vyváženejšie a vzhľadom na komunikatívnu dôležitosť hovorených prejavov primeranejšie zaradiť látku z ortoepie do učebníc slovenčiny pre školy prvého a druhého cyklu. Pokladáme to za jeden z „inštitucionálnych" predpokladov na dosiahnutie takého stavu vo zvukovej kultúre spisovnej slovenčiny, o aký sa musíme usilovať, ak chceme, aby slovenčina dobre slúžila pri plnení úloh a uskutočňovaní cieľov rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Kabinet fonetiky, Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Prevzaté a cudzie slová v reči

Kapitolky zo štylistiky (22.)

JOZEF MISTRÍK

V slovenčine je nemálo takých slov, ktoré sú pôvodom neslovenské, no v reči sa používajú ako všetky ostatné slová. Sú medzi nimi také, ktoré sa odborne pokladajú za prevzaté, a aj také, ktoré sa hodnotia ako skutočne cudzie slová. Pracovne ich všetky budeme označovať ako cudzie slová. Niektoré z nich už tak zrástli so slovenčinou, že si používatelia ich cudzosť v reči vôbec neuvedomujú. Také sú napríklad slová typu *disciplína, doktor, šacovať*. Avšak ich štylistická hodnota sa vždy pociťuje. Prinajmenšom sa používajú ako prvky na signalizovanie štylistického stupňa textu, teda ako prostriedky vyšších alebo nižších štýlov. Iné neslovenské slová sú zasa také, ktoré doteraz s jazykom nezrástli a v každej situácii sa pociťujú ako importované prvky. Také sú napríklad slová typu *reglementácia, independentný, selekcia*. Spoločné pre všetky je naozaj len to, že svojím pôvodom sú neslovenské. V konkrétnych textoch môžu byť nositeľmi mnohých štylistických príznakov obdobne ako všetky pôvodom slovenské slová. Každý totálny zákaz týkajúci sa používania cudzích slov ide proti štylistickej kvalite prejavov. Dokonca v mnohých prípadoch sa nemôže mechanicky ísť

proti cudzím slovám ani vtedy, keď sú naporúdzi ich slovenské ekvivalenty. Napríklad slovenská spojka *a* nie je absolútne synonymná s neslovenskou „spojkou" *plus*, a vo vedeckých textoch sa neraz namiesto slovenského *a* musí použiť neslovenské *plus*. Napr.: *Obstaral a primiešal prvky X plus Y*. V slove *a* prevláda postupnosť a zdôrazňuje sa distributívnosť oproti slovu *plus*, ktoré zdôrazňuje súčasnosť, paralelnosť javu. Spojka *plus* svojím významom stojí medzi spojkou *a* a predložkou *s*.

Možnosť alebo potreba použiť v texte cudzie slovo závisí od štýlotvorných činiteľov. Cudzie slová bez ohľadu na text sú nositeľmi istých štylistických kvalít, ktoré nadobudli alebo v momente prevzatia, alebo po prevzatí postupom času. Napríklad v administratívnom štýle sa ako bezpríznakové vyskytujú slová latinského pôvodu, ako *konto, korešpondencia, kvartál*, v odborných textoch z oblasti hudby talianske slová, ako *adagio, allegretto, dolce*, v textoch z oblasti športu anglické slová, ako *handicap, rugby, match*. Obdobne sa isté odborné termíny pociťujú ako bezpríznakové v oblasti medicíny, filozofie, stavebníctva, psychológie a i. V rámci slovnej zásoby sa všetky vyčleňujú ako cudzie, no v rámci príslušných štýlových vrstiev sa ich cudzosť nepociťuje.

Lenže okrem týchto odborných termínov sú v jazyku aj neterminologické slová. A aj tie majú svoju štylistickú príslušnosť. Napríklad v hovorovej reči slová *akurát, mordovať sa, just, bazírovať*, v afektovaných prejavoch výrazy *etcetera-etcetera, trefný, fajn, fér, senzačný* a. Ako trocha násilne familiárne sa pociťujú napr. slová *furtom, frišný, fajront*.

Rovnako tie prvé — terminologické slová —, ako aj druhé — neterminologické — majú štylistické zafarbenie ustálené, a použité mimo svojich štylistických oblastí sú príznakové. Ale pre cudzie slová azda ešte viacej ako pre domáce platí, že ich výskyt v nenáležitých štylistických oblastiach je veľmi príznakový. Preto sa v takých prípadoch cudzie výrazy zdôrazňujú aj osobitnou intonáciou — asi tak, ako keby sa uvádzali v úvodzovkách. Slová typu *kišasonka, vinkel, šponovať, nóbl, pokeraj* v spoločenských prejavoch nesú príznakovú intonáciu, ktorá naznačuje ich zámerné použitie. Cudzie slovo je v texte nápadnejšie vtedy, keď má domácu relačnú morfému: *férový, našponovaný, cólový, fajnovka, hauzírovať*. Nápadnejšie je, prirodzene, aj vtedy, keď ako módne slovo nadobudne primerane veľkú frekvenciu. Tak je to dnes napríklad so slovami *problém, trend, plus* (ako subst.), *parametre, štandardný* a pod.

Sila štylistickej príznakovosti slova závisí veľmi často od toho, či sa vyskytuje v ústnom, alebo v písomnom prejave. Cudzie slová sú nápadnejšie a viac príznakové v hovorených prejavoch. Jazyky sa totiž javia ako menej rozdielne vtedy, keď sa vnímajú prostredníctvom písomnej

podoby, než vtedy, keď sa vnímajú vo svojej zvukovej podobe. Sila príznakovosti slova závisí ďalej od štýlu, v ktorom sa vyskytuje. Je všeobecne známe, že v slovenčine — ale obdobne aj v iných jazykoch — najviacej cudzích, prevzatých slov, neznámych názvov a údajov je v publicistickom a vo vedeckom štýle. V takýchto prostrediach cudzie slová nemajú takú váhu a nie sú natoľko nápadné ako napr. v umeleckom, rečníckom a hovorovom štýle. Štylistická sila cudzieho slova závisí v nemalej miere aj od indexu opakovania cudzích slov v príslušnom texte. Čím je index opakovania vyšší, tým je cudzie slovo v texte viacej príznakové a naopak. Aj štylisticky menej skúsený a vzdelaný adresát dosť rýchle pobadá, či sa cudzí výraz použil ako prostriedok čo najpresnejšieho a najrýchlejšieho dorozumenia, alebo iba ako „ozdobný" a afektujúci výraz.

Všetky cudzie a prevzaté slová nesú so sebou veľké riziko nesprávneho uplatnenia v cudzom jazykovom prostredí. Vlastne najviacej štylistických chýb pri používaní cudzích slov sa vyskytuje vtedy, keď autor prejavu dobre nepozná pomenúvaný pojem a keď nevie dobre odhadnúť štylistickú rovinu pomenovania. Takzvané cudzie slová sa nemožno naučiť používať z cudzojazyčných slovníkov, ale iba z kontextových súvislostí, na pozadí súvislých textov.

Ani štylistika, ani kultúra prejavu nedvíhajú prst proti používaniu cudzích a prevzatých slov, ale ho dvíhajú proti nevhodnému, nepresnému a neodôvodnenému používaniu. Štylistika tu — ako aj všade inde — nevidí vec iba čierno-bielu. Aj tu štylistika zdôrazňuje funkčnosť voľby. Prevzaté a cudzie slová sa v tejto situácii oproti domácim javia ako háklivejšie.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

O kolísaní typu činitelia/činitele a o jeho príčinách

FRANTIŠEK MIKO

O skloňovaní podstatných mien rozhoduje, ako vieme, ich rodové zaradenie. V rámci jednotlivých rodov sa okrem toho rozlišujú vnútorné typy podľa niektorých ďalších významových a formálnych zreteľov. V mužskom rode napríklad máme pre životné podstatné mená vzory *chlap* a *hrdina* a pre neživotné podstatné mená vzory *dub* a *stroj*. Prirodzene, rozdiely v skloňovaní jednotlivých vzorov nie sú vo všetkých

pádoch. V spomenutých vzoroch sú rozdielne v sg. len datív, akuzatív a lokál, v pl. zasa nominatív a akuzatív.

V prípade kolísania *činitelia/činitele*, o ktorom chceme uvažovať, máme do činenia práve s rozdielmi v uvedených pádoch. Ide tu o slová — a máme ich celý rad —, ktoré majú jednak tvary podľa životného skloňovania *(činiteľovi, činiteľa, o činiteľovi, činiteľa, činiteľov)*, a jednak neživotné prípony *(činiteľu, o činiteli, činitele)*.

Slovo *činiteľ* je zrejme životné podstatné meno a má mať príslušné tvary podľa vzoru *chlap*. Ako sa k tomuto slovu dostali neživotné prípony?

Vysvetlenie treba hľadať vo významových zmenách, ktoré v tomto slove nastali. Treba však pritom vyjsť zo všeobecných súvislostí.

V jazyku sa usilujeme každý prostriedok využiť, ako a pokiaľ sa len dá. Slová neupotrebúvame napríklad iba na pomenovanie v okruhu daných vecí, ale keď to ich význam pripúšťa, prenášame ich na okruh blízkych alebo podobných vecí. Tak sa z nich stávajú prenesené pomenovania, metafory, ako napr. *perla* (v náhrdelníku a perla programu, t. j. vynikajúci bod programu), *poklad, výkvet, kráľovná, sluha* ...

K takémuto prenesenému upotrebeniu, ktoré sa potom ustálilo, došlo medziiným pri niektorých podstatných menách mužského rodu s príponami *-teľ, -ač, -ič, -ec* a pri podaktorých ďalších: *činiteľ, ukazovateľ, čistič, nosič, triedič, čítač, nakladač, prekladač, bežec, jazdec* ap. Okrem osôb môžeme týmito podstatnými menami pomenúvať aj neživé predmety a abstraktné pojmy: *politický činiteľ* a proti tomu *chemický činiteľ*. Je zrejmé, že prechod k neživotnému významu mal by mať a spravidla aj má za následok prechod k neživotnému skloňovaniu: *naši politickí činitelia — tieto chemické činitele*. Keby sa takýto prechod uskutočnil vo všetkých príslušných pádoch dôsledne a naraz, bolo by všetko v poriadku. Mali by sme potom dostatočne rozlíšené a ustálené rodové varianty slov, ako je to napríklad v dvojici:

Sg.	N. *nosič* (v prístave)	*nosič* (časť stroja)
	D. *nosičovi*	*nosiču*
	A. *nosiča*	*nosič*
	L. *(o) nosičovi*	*(o) nosiči*
Pl.	N. *nosiči*	*nosiče*
	A. *nosičov*	*nosiče*

Podobne: *čističi — čističe, triediči — triediče, čítači — čítače, nakladači — nakladače, prekladači — prekladače, vynášači — vynášače, bežci — bežce* (na log. počítadle), *jazdci — jazdce* (sušienky), *giganti —giganty, Martinovi — Martinu, o Mikulášovi — o Mikuláši, o Watto-*

vi — o watte, pri Roentgenovi — pri röntgene, traja králi — Tri krále a podobne.

Keďže osobné názvy sa mohli takýmto pôvodným prenesením stať aj názvami zvierat (a naopak) a ďalej názvy zvierat názvami vecí (a naopak), máme funkčné rodové varianty aj v týchto prípadoch.

Tieto zložité možnosti si budeme môcť lepšie predstaviť, keď si ich znázorníme schematicky:

Názvy pôvodné / prenesené	osôb	zvierat	vecí
osoby	—	paraziti	tenori
zvieratá	králiky	—	gaštany
veci	jazdce	kohútiky	—

Je tu teda šesť možností, ktoré jazyk viac alebo menej využíva a utvára takto dvojice rodových variantov toho istého slova:

králici (nepoužívaná zdrobnenina od slova *kráľ*) — *králiky* (zajace), *Valasi* — *valachy* (kone), *Holanďania* — *holanďany* (holuby) a i.;

jazdci — *jazdce* (strojové súčiastky); iné príklady pozri v predchádzajúcich odsekoch;

parazity — *paraziti* (príživníci), *cudzopasníky* — *cudzopasníci* a i.;

kohútika (A. sg.) — *kohútik* (na vodovode), *barana* — *baran* (na zatĺkanie kolov), *žeriava* (vták) — *žeriav* (stroj), *polypa* (mäkkýš) — *polyp* (v nose) a i.;

tenory (hlasy) — *tenori* (speváci), *výrastky* (výhonky) — *výrastkovia* (mládenci) a i.;

gaštan — *gaštana* (A. sg., kôň), *blesk* — *Bleska* (kôň) a i.

V prípadoch, kde ide o názvy osôb, ktoré sa stali názvami zvierat (*králiky*) a naopak (*paraziti*), majú príslušné rodové varianty rozdiely v skloňovaní len v množnom čísle (v N. a A.). Zvieracie podstatné mená sa totiž v mužskom rode skloňujú v jednotnom čísle rovnako ako osobné názvy: *parazitovi* (zvieraťu) — *parazitovi* (človeku).

Vo všetkých uvedených prípadoch, ktoré sme takto logicky a prehľadne usporiadali, sa pri skloňovaní dôsledne rozlišuje, či ide o životný (osobný, zvieracĺ), alebo o neživotný význam. Skloňovanie je teda v plnej zhode s rodovým významom.

V slovenčine máme však aj také prípady, že pri rozštiepení slova na rodové varianty sa neutvárajú príslušné paralely v skloňovaní. V pribudnutom rodovom variante sa nepresadia prípony, ktoré by boli v zhode s novým rodovým významom. Isté činitele tu v rozličnej miere pô-

sobia na uchovávanie pôvodných prípon. Podľa stupňa a miery prekážok, ktoré bránia presadeniu nových prípon, treba tu rozoznávať niekoľko skupín.

1. Výraznú skupinu tvoria podstat. mená s odvodzovacou príponou *-teľ*, medzi ktoré patrí aj slovo *činiteľ*, uvedené v záhlaví tejto úvahy: *ukazovateľ, menovateľ, čitateľ, deliteľ, násobiteľ, mocniteľ, odmocniteľ, menšiteľ*. Sú to, ako ukazuje ich význam, názvy matematických a iných abstraktných pojmov, resp. aj vecí (ukazovateľ v hlásení, ukazovateľ cesty). Pôvodný životný variant pri týchto slovách okrem slov *činiteľ* a *čitateľ* vlastne ani nepoznáme, resp. ani vôbec nejestvoval. Vznikli priamo ako neživotné podstatné mená. Tým pozoruhodnejšie je potom, že pri nich nemáme dôsledné životné skloňovanie, ako by sme podľa všetkého čakali. Proti očakávaným neživotným príponám, ktoré by logicky vyplývali z ich neživotného významu, tu musel pôsobiť nejaký silný činiteľ.

Týmto činiteľom je odvodzovacia prípona *-teľ*, charakteristická pre názvy osôb. Má výrazný životný význam. Súvislosť s osobnými činiteľskými názvami, s ich významom a skloňovaním, si táto prípona udržiava aj pri podstatných menách, ktoré prestali byť názvami osôb, a má potom tendenciu uchovávať pri nich životné skloňovanie. Prirodzene, neživotný význam týchto názvov si proti tomu tiež žiada svoje, a tak tu vzniká „zápas", ktorého výsledok je vlastne polovičatý. V jedných pádoch zvíťazili neživotné prípony, v iných je kolísanie. Stav pritom nie je v jednotlivých slovách rovnaký.

Najdôslednejšie prenikla neživotná prípona v L. sg., takže bežne hovoríme: *v činiteli, v menovateli, v deliteli, na tomto činiteli, pri tomto ukazovateli* atď. Lokál je totiž typický pád, v ktorom sa neživotné podstatné mená vyskytujú. Vyslovuje miesto, čas a rozličné iné okolnosti, ktoré sa vyjadrujú práve neživotnými substantívami.

V D. sg. je naproti tomu kolísanie prípon *-u* a *-ovi*. Pritom pri slovách *činiteľ* a *deliteľ* sa skôr stretneme so životnou príponou, kým pri ostatných je to naopak *(menovateľu, -ovi; násobiteľu, -ovi)*.

V množnom čísle v nominatíve a akuzatíve sú tiež dvojaké prípony a pri mnohých výrazoch je kolísanie *(činitele, činitelia; činitele, činiteľov)*. Iba slovo *ukazovateľ* má už len životnú príponu.

To je stav, ako ho približne zachytáva dnešná kodifikácia v príručkách a učebniciach. Pravda, tento stav nemožno pokladať za trvalý. „Zápas" obidvoch spomenutých tendencií, životného významu prípony *-teľ* a neživotného významu príslušných slov, bude pokračovať ďalej. Ako všade inde aj tu je nový význam silnejším činiteľom a budúcnosť má nesporne neživotné skloňovanie. To neznačí, že túto budúcnosť môžeme nejako násilne predbiehať. Vývin tu musí ísť cez prax samých používateľov spisovného jazyka.

2. Druhú ucelenú skupinu tvoria matematické termíny s príponou *-ec: násobenec, delenec, sčítanec, mocnenec, odmocnenec.* Aj pri týchto slovách máme od pôvodu iba neživotný, teda jediný variant. Prípona *-ec* pritom už nemá taký výrazný životný význam, ako je to pri prípone *-teľ.* Neživotné skloňovanie tu teda nenarazilo na také prekážky a preniklo dôslednejšie. Životná prípona vzdoruje iba v akuzatíve sg., asi preto, že je to najfrekventovanejší a „najsilnejší" pád. V A. sg. sú preto napospol tvary s príponou *-a: násobenca, delenca, sčítanca...* Inde sú zákonité neživotné tvary: *k tomuto sčítancu, pri tomto mocnenci, tieto delence, pre tieto odmocnence.*

3. Iný stav v pomere medzi životným a neživotným skloňovaním máme pri podstatných menách, ktoré sú prvotne názvami osôb a zvierat a druhotne sa upotrebúvajú ako názvy sôch, šachových figúr, kariet, hier, hračiek, kožušín ap. V druhotnom použití sú to nepochybne neživotné názvy. V ich význame však pociťujeme úzku vecnú súvislosť s osobami a zvieratami, ktoré nimi pomenované predmety zobrazujú alebo v ktorých majú svoj pôvod. Zrejme táto okolnosť zapríčiňuje, že sa životné skloňovanie uchováva pri nich dosť pevne v celom rozsahu: *čakám ťa pri Hviezdoslavovi, obidvaja králi stoja pri čiernom jazdcovi a strelcovi, mať dvoch horníkov, dvoch dolníkov a troch kráľov, hrať žolíka, duráka, durcha, ajnčíka* (tu len sg.), *vráť mi mojich panáčikov a cínových vojačikov, popri vypchatom medveďovi mám tu aj tohto gumového psíka, kúpila si králika, svišťa, barana, hranostaja, dal si zajaca na smotane, objednal si bažanta, holuba, pstruha, turka* (čiernu kávu) a i.

4. Názvy živých bytostí sa využívajú často aj na pomenovanie literárnych, vedeckých a umeleckých diel, príručiek, časopisov, ustanovizní, nakladateľstiev, klubov, budov, hotelov, kín, vrchov, súhvezdí ap.

Aj tu je istá súvislosť medzi pomenovanou vecou a osobou, ktorej názov bol použitý, pravdaže nie taká bezprostredná ako v predchádzajúcej skupine, aspoň nie všade. Výsledky kríženia pôvodného a nového významu sa potom odrážajú v skloňovaní rozmanito.

Pri názvoch kníh a umeleckých diel podľa autorov alebo zobrazených postáv sa zachováva v celom rozsahu životné skloňovanie: *študujem Stanislava* (jeho učebnicu), *číta Detvana, galéria získala dvoch Mudrochov, v knižnici nemajú ani jedného Švantnera, ostaneme teda pri tomto Jašíkovi* (knihe).

Názvy časopisov majú v A. sg. a pl. životné skloňovanie, v ostatných pádoch je kolísanie (pôvodné zvieracie názvy majú však pritom vždy skôr neživotné skloňovanie): *nechám si tu Roháča, čítal som to v Technikovi, v Roháči, v Dikobraze, kúp mi dvoch Stavbárov...*

Pri názvoch ustanovizní, nakladateľstiev, hotelov, kín, budov, ktoré sa používajú výhradne v sg., je takmer napospol neživotné skloňovanie:

volali sme Hutník, bývam vo Hviezdoslave, na Kamzíku, vydajte to v Tatrane, boli sme v Partizáne, Dukla neporazila Slovan...

Názvy vrchov a súhvezdí majú tak životné, ako aj neživotné skloňovanie: *poletíme na Mars, dívame sa na Veľkého psa, vyliezli na Satana, sme na Kohútiku...*

Pomenovania sviatkov majú v A. sg. životnú a v L. sg. neživotnú príponu: *na Jána, na Jozefa, o Jáne, o Jakube...*

5. Vo všetkých doteraz uvádzaných skupinách išlo o viac alebo menej ustálené pomenovania, pravda, niekde štylisticky dosť obmedzené (názvy kníh a obrazov podľa autorov a postáv sú príznačné pre voľný hovorový štýl). Prenesené používanie slov v zmysle, ako sme ho opísali v predchádzajúcej časti úvahy, môže však byť iba príležitostné, na danú chvíľu a situáciu.

Nie celkom v súlade s pravidlami spoločenského správania, s hanlivým úmyslom sa dávajú napríklad ľuďom názvy zvierat. V pl. tu potom bývajú osobné prípony: *somári, voli, osli, trúdi, chameleóni...* Ide tu o tzv. zosobnenie neosobných podstatných mien. Takýto pl. sa môže niekedy pociťovať naopak ako poetizmus: *sokoli, orli...*

Podobné nie celkom ustálené zosobnenie vzniká aj pri niekoľkých neživotných podstatných menách: *buci, drúci, smradi, tľci.*

Zvieracie mená majú ináč v pl., ako vieme, tzv. neživotné, lepšie povedané, neosobné skloňovanie: *hady, voly, somáre, jelene, mravce.* Pod vplyvom nárečí sa však v hovorovom úze vyskytujú tvary podľa osobných podstatných mien: *zabil dvoch hadov, zastrelil troch zajacov, videl som jeleňov.* Sú to rodové dublety, ktoré nemajú vykryštalizovanú funkciu. Pociťujú sa jednak ako dialektizmy a jednak ako zjavná chyba proti spisovnej norme *(kúpil dvoch „volov", „koňov").*

6. Takéto dubletné tvary stretneme v A. sg. aj pri niekoľkých životných podstatných menách: *zoťali sme bučka, smrečka, našli sme veľkého hríba, dubáka, má raka, polypa, vreda, kúpil si skútra, mercedesa.* Pritom môže tu ísť aj o také neživotné podstatné mená, ktoré pôvodne boli životnými podstatnými menami: *kúpil si spartaka, pioniera, opela.* Životná prípona tu nemá nič spoločné s pôvodným životným pomenovaním a má čisto expresívnu funkciu.

7. Osobné a zvieracie podstatné mená sa prekrývajú z expresívnych dôvodov pri niektorých zvieracích hypokoristikách (maznavých pomenovaniach): *dunčovia, havovia, pejovia, vlčky/vlčkovia, zajky/zajkovia, pejky/pejkovia.* V prvých troch prípadoch je možná iba životná prípona.

Ako z celého tohto prehľadu vidno, kategória životnosti v mužskom rode je v slovenčine živý jav, ktorý sa vyvíja v obidvoch smeroch.

Jednak sa životné názvy využívajú druhotne na pomenovanie zvierat a vecí a nadobúdajú (viac alebo menej) príslušné neosobné alebo neživotné tvary. A jednak prebieha tento proces i naopak, pravda, v men-

šej miere. K tomu pribúdajú prípady zosobňovania zvieracích a neživotných názvov, ktoré sa využívajú na štylistické ciele. Kolísanie a dubletnosť tvarov, ktoré takto vznikajú, netreba pokladať za nedostatok spisovnej normy. Sú v jednom prípade nevyhnutným medzistupňom vývinu, v iných prípadoch zjemnením výrazových prostriedkov jazyka. vých prostriedkov.

Literárnovedný ústav SAV
Košice, ul. Protifašistických bojovníkov 5

Učiť sa/vyučiť sa za maliara, byť promovaný za doktora

JÁN ORAVEC

Pred koncom školského roku bývajú na vysokých školách promócie. Tým, čo úspešne skončili štúdium, odovzdávajú na nich diplomy lekárov, inžinierov, promovaných pedagógov..., t. j. promujú ich za lekárov, inžinierov, pedagógov a pod. Pri tej príležitosti sa nás absolventi spytujú, či by na oznámeniach rodine a známym nemali písať, že budú promovaní na doktorov, inžinierov, pedagógov... Otázka je širšia, preto sa vyplatí venovať jej pozornosť v osobitnom príspevku.

Pri predložkách *za — na* môže vzniknúť váhanie po mnohých slovesách: po prvé pri slovesách, ktoré vyjadrujú nadobúdanie, resp. nadobudnutie nového stavu, povolania, postavenia, funkcie, hodnosti: *učiť sa, vyučiť sa, študovať, vyštudovať, školiť, vyškoliť, cvičiť, vycvičiť, hlásiť sa, prihlásiť sa, ísť...;* po druhé pri slovesách, ktoré označujú voľbu, výber: *zvoliť, vyvoliť, vybrať, pozvať, prijať, vziať, brať, odobrať (za vojaka), volať, povolať, adoptovať... hodiť sa..., postaviť, stavať (za vzor), klásť, padnúť...;* po tretie pri slovesách, ktoré takúto zmenu stavu formálne naznačujú verejným aktom: *vyhlásiť (sa), vymenovať, ustanoviť, promovať, vysvätiť, vysviacať, pasovať...*

Predložkové pády pri týchto slovesách nie sú staré. Pôvodným pádom — nie predmetovým — tu bol holý inštrumentál: *učiť sa zámočníkom, študovať učiteľom, zvoliť dakoho poslancom, vymenovať dakoho riaditeľom, vyhlásiť dakoho svätým, vysvätiť dakoho kňazom, pasovať dakoho rytierom, uznávať dakoho priateľom.* Inštrumentál tu bol preto, lebo výslovne vyjadruje prisudzovanie, napr. *zvoliť dakoho poslancom = zvoliť dakoho, aby bol poslancom.* Preto inštr. aj nahradil druhý akuzatív v tzv. väzbe dvoch akuzatívov pri slovesách *robiť, spraviť,* napr. *Zlatá uzda nerobí/nespraví koňa lepšieho — Zlatá uzda nerobí/nespraví koňa lepším.* Pri spomínaných slovesách dokladajú inštrumen-

tál ešte gramatiky z dvadsiatych-tridsiatych rokov, napr. Damborský (1924, s. 242) uvádza konštrukcie *stvoriť koho čím, ustanoviť čím, zvoliť čím.* Zvyšok tohto staršieho stavu zostal aj v Slovníku slovenského jazyka pri treťom význame slovesa *menovať* (= *ustanoviť*) *koho čím.* Staršia konštrukcia je živá v časti západoslovenských nárečí, kde sa ešte hovorí: *učí sa kováčom, študuje inžinierom, zvolili ho predsedom, vysvätili ho kňazom.*

V spisovnej slovenčine inštrumentálová konštrukcia pri uvedených slovesách zanikla. Jej zánik spôsobili dorozumievacie príčiny. Spisovný jazyk tieto slovesá totiž používa nielen v činnom rode, ale aj v trpnom rode (v pasíve). Daktoré z nich sa používajú prevažne v pasívnych vetách, napr. *bol zvolený, bol ustanovený, bol menovaný, bol/bude promovaný, bol/bude vysvätený* ... Pasívna konštrukcia pri týchto slovesách stačí, lebo zvyčajne sa pri nich vyjadruje iba dosahovaná funkcia, hodnosť. No dakedy treba vyjadriť aj toho, kto funkciu, hodnosť udeľuje, vyhlasuje, a v pasívnej vete sa i meno činiteľa musí vyjadriť bezpredložkovým inštrumentálom. Tak pri starom spôsobe vznikali — alebo mohli vzniknúť — dvojzmyselné alebo ťažko zrozumiteľné spojenia dvoch funkčne rozličných inštrumentálov typu *bol zvolený výborom tajomníkom, bol menovaný predsedom spoločnosti riaditeľom, bol ustanovený ministrom námestníkom, bol vysvätený trnavským biskupom kňazom.* Zo základnej dorozumievacej funkcie vyplýva, že sa jazyk takýmto stretnutiam rovnakej formy, ale v rozličných významoch vyhýba. V tomto prípade sa vyhol tak, že názvy funkcií, hodností, stavu ... sa vyjadrili predložkovým pádom: *bol zvolený výborom z a tajomníka, bol menovaný predsedom spoločnosti z a riaditeľa, bol ustanovený ministrom z a námestníka, bol vysvätený trnavským biskupom z a kňaza.*

Konštrukcia s predložkou *za* sa tu použila preto, že aj inde nahrádza predikáciu (prísudok), napr. v konštrukciách *uznávali ho za priateľa* (Ondrejov), t. j. uznávali ho, že je (im) priateľom. Podobne pri ostatných slovesách z okruhu *pokladať dakoho za dajakého/za dačo, platiť za dakoho/za dajakého.* Inde akuzatív s predložkou *za* nahrádza zasa doplnok, teda tiež prísudok, hoci oslabený:

A Mačinka, ty si sa mal narodiť za dievča. (Hečko), t. j. dievčaťom, ako dievča. — *Bo naozaj, ako boli uzrečení, zvonár tam ležal za umrelca v bielych plachtách okrútený.* (Dobšinský), t. j. ako umrlec, vo funkcii umrlca.

Akuzatív s predložkou *za* možno dokonca použiť aj pri slovesách *spraviť (sa), (u)robiť (sa),* kde je holý inštrumentál celkom pevný:

Vieš sa urobiť za slávika aj za žabu. (Ondrejov)

Pravda, predložka *za* s akuzatívom prísudkovosť (predikatívnosť) uvedených konštrukcií s holým inštrumentálom alebo s doplnkovou spojkou *ako* oslabuje, posúva ich smerom k určovaniu (k determinácii).

Dokladový materiál jednoznačne ukazuje, že akuzatívna predložka *za* je pri slovesách z okruhov *učiť sa/vyučiť sa, voliť/zvoliť, vymenovať, promovať* základným výrazom na označovanie funkcie, hodnosti, stavu atď. Ako vidíme, je v týchto prípadoch často jediným výrazom spomedzi predložiek.

Pri slovesách z okruhov *učiť (sa), školiť (sa), cvičiť* je u dnešných autorov jedinou konštrukciou; v dokonavom vide aj u starších autorov:

Marek sa učil za elektrikára. (Handzová) — *Z drogérie do maštale? Zato som sa učila za predavačku?* (Smrčok) — *A vyučím sa za traktoristu, čo by čo bolo.* (Mináč) — *Václav sa vyučil za stolára.* (A. Bednár) — *Mňa dali vyučiť za učiteľku.* (Jégé) — *Za slúžku pôjdem.* (Mináč) — *Idem za oficiera.* (Jašík) — *Choďte za učňov, za slúžky.* (Alexy) — *Som musel ísť za kominára.* (Alexy) — *Spolok má isto vznešený cieľ: vycvičiť mladých mužov za ochrancov našich majetkov proti skazonosným živlom.* (Fr. Kráľ) — *Hlásil som sa za vojaka.* (Jesenský)

Iba predponové sloveso *preškoliť* má popri predložke *za* i predložku *na:*

Poctivý umelec nič neznamená. Ak nemá mocných priateľov, ktorí mu pomôžu, aby bol známy a uznávaný, môže sa preškoliť na maliara izieb a bude mať zlatú baňu. (Zguriška)

Sloveso *preškoliť* svojou predponou *pre-* sa zaraďuje aj do synonymného radu slovies z okruhu *premeniť (sa) na...,* preto je tu prípustná i predložka *na.* V staršom jazyku tu bola i predložka *v,* tá však celkom zastarala, nepatrí do normy.

Pri nedokonavých slovesách typu *učiť sa* v minulom storočí starší spisovatelia jednotlivo použili aj predložku *na:*

Dcéra učí sa na ovodášku. (Timrava)

Rovnako výnimočne sa predložka *na* vyskytuje aj pri názvoch zamestnaní s príponami *-stvo/-ctvo, -čina:*

Išli sa učiť na kupectvo. (Kukučín)

Pri názvoch zamestnania na *-stvo, -čina* je totiž základnou väzbou holý akuzatív (nie datív):

Nuž išiel sa učiť drotárčinu. (Urban) — Napríklad vyššie *sa učiť... doktorstvo?* (Timrava)

Akuzatívna väzba je tu aj vo všetkých nárečiach, napr. *Tretí učiu sa mäsiarstvo.* (Polívka, Súpis slovenských rozprávok)

Pri druhom okruhu slovies, t. j. pri slovesách s významom „vyvoliť", sa vyskytuje iba konštrukcia s predložkou *za,* a to tak v dnešných, ako aj v starších textoch:

Koho si vyvolíte za veliteľa izby? (Gabaj) — *Keby ste sa vy dali vyvoliť za vicišpána...* (Kalinčiak) — *Bukovčania zvolili si ho za richtára.* (Ondrejov) — *Zvolili ho za predsedu* (A. Bednár) — *No veď si si ho ty vybrala za muža!* (Dobšinský) — *Prijali ma za kominárskeho*

učňa. (Alexy) — *Bola pevne rozhodnutá radšej sa zriecť syna ako prijať Rozáľu za nevestu do domu.* (Jégé) — *Čeliabinský soviet vec vyšetroval a povolal niektorých našich dobrovoľníkov za svedkov.* (Jesenský)

Z tretej skupiny slovies predložkovú konštrukciu s predložkou *za* majú slovesá *menovať, vymenovať, ustanoviť, vyhlásiť (sa).* Mali ju bez výnimky aj v staršom štádiu.

Petra vymenovali za riaditeľa. (Jančová) — *Ale pred mesiacom, keď si kapitán Kiš zlomil nohu, jeho vymenovali za veliteľa batérie.* (Jašík) — *Dr. Patejdl, ktorý nás mal viesť, ako najmúdrejší, bol vymenovaný za nadporučíka, ostatní za poručíkov.* (Jesenský) — *Keď niekomu padne tehla na hlavu, vyhlásia ho za invalida.* (Stodola) — *Vyhlásil sa žartovne za Stredoeurópana.* (Letz) — *Ľudia za odplatu vyhlásili ma za strigu.* (Kalinčiak)

Podobne sloveso *promovať (promovaný)* má v našej kartotéke doloženú v dnešnom i v staršom jazyku iba predložku *za.*

Keď kandidát vykoná s úspechom všetky tri rigoróza, je promovaný za doktora. (Jurovský — Pardel) — *Neboli by teda platné zmenky, ktoré určovali čas splatnosti výrazom „keď bude promovaný za doktora".* (J. Škultéty)

Sloveso *vysvätiť (vysvätený), vysviacať* má dobre doloženú iba konštrukciu s predložkou *za.*

Vtedy — ako dávno to už — keď ho vysviacal v Štiavnici superintendent Seberíni za kňaza, mohla zo Štiavnice ujsť. (Zúbek) — *Mercúne hvízdali, horec rozvoniaval a chlapci sa vysväcovali za pokorných obdivovateľov reči vesmíru.* (Rysuľa) — *Celý teologický kurz odbavil* (Moyzes) *roku 1819, no za kňaza nemohol byť ešte vysvätený, nemajúc kanonického veku.* (Vajanský)

Predložka *na* je pri tomto slovese doložená raz:

Po skončení štúdií a vysvätení na kňaza zažil rok meruôsmy. (I. Stodola)

Z tohto radu vybočuje sloveso *pasovať.* Pri ňom rovnako často stojí konštrukcia s predložkou *za* i v základnom, i v prenesenom význame (napr. *pasovať za poľovníka, za Slováka, za ochrancu viery...),* ako aj konštrukcia s predložkou *na:*

Augustín Šerner už vedel, že to mu položili ruku na plece dejiny, že ho požehnávajú a pasujú za svojho rytiera. (Mináč); *Klasici nás pasovali na nevýbojný a krotký národ holubičí.* (P. Horňák) — *Keď pred rokmi vydal František Hečko svojich Vysťahovalcov, pasovala ho kritika razom na básnika slovenskej dediny, ruralistu.* (Elán XIII)

Predložka *na* pri slovese *pasovať* má svoj pôvod v jeho synonymite so slovesom *povýšiť dakoho na dačo (na poručíka, na majora...),* lebo obidve slovesá majú spoločný významový základ „udeľovať vyššiu

(ako je terajšia) vojenskú hodnosť". Pri slovese *povýšiť* pristupuje k predložke *na* jej opozitum predložka *z: povýšiť z ... na ...*, podobne je to možné aj pri slovese *degradovať z ... na ...* .

Keď berieme do úvahy všetky okruhy slovies, pri ktorých sa nahrádzal bezpredložkový inštrumentál predložkovými pádmi, vidíme, že základnou a vo väčšine prípadov jedinou konštrukciou namiesto neho sa stal akuzatív s predložkou *za*. To platí v plnej miere aj o slovesách *promovať (byť promovaný) za doktora, za inžiniera ..., vysvätiť (byť vysvätený) za kňaza.*

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Jemnomechanik či jemný mechanik?

Obidva názvy v nadpise tejto poznámky patria k názvom osôb. Kladieme si otázku, či je pre osobu zaoberajúcu sa jemnou mechanikou primeranejšie dvojslovné pomenovanie *jemný mechanik*, alebo či možno za ústrojné pokladať aj zložené slovo *jemnomechanik*, s ktorým sme sa stretli v dennej tlači: *Podľa údajov spolkového úradu pre civilné letectvo vyštartoval s týmto lietadlom „niekedy v nedeľu" z letiska Dobersberg, tesne pri našich hraniciach 30-ročný jemnomechanik Friedrich Hammer* (Práca, 5. 9. 1973, s. 3). Odpoveď na nastolenú otázku nám dá slovotvorný rozbor slovotvorne rovnakých alebo blízkych slov.

Slovo *jemnomechanik* by sme podľa formálnej stránky mohli zaradiť k zloženým názvom osôb, ako sú *ťažkotonážnik, ťažkoodenec, ľahkoodenec, vysokopeciar, vysokoškolák.* Slovotvorná schéma, podľa ktorej sú tieto slová utvorené, je takáto: zhodný adjektívny prívlastok + spájacie *o* + odvodené podstatné meno. Ako slovotvorný základ názvov osôb typu *ťažkotonážnik* vystupuje vždy dvojslovný názov typu *ťažká tonáž* (porov. *vysokopeciar — vysoká pec, vysokoškolák — vysoká škola;* aj pri zložených názvoch *ťažkoodenec, ľahkoodenec* možno predpokladať takúto slovotvornú závislosť, lebo slovo *odenie* ako slovotvorný základ podoby „odenec" v spisovnej slovenčine jestvuje, lenže má význam „oblečenie, odev, rúcho" a je zriedkavé).

Pravdaže, zaradenie názvu *jemnomechanik* k istému formálne zhodnému typu názvov nie je na posúdenie jeho vhodnosti dostačujúce. Treba ešte zistiť významovú stránku týchto názvov a vzťah zloženého názvu osoby k dvojslovným názvom, ktoré sú ich slovotvorným základom.

Všimnime si najskôr, čo znamenajú slová, ku ktorým sme s prihliadnutím na vonkajšiu stránku predbežne zaradili aj názov *jemnomechanik: ťažkotonážnik* je „rušňovodič vlaku ťažkej tonáže", názov *vysokopeciar* značí „robotník pracujúci pri vysokej peci", slovo *vysokoškolák* má význam „poslucháč, študent na vysokej škole", *ľahkoodenec* značí „vojak s ľahkou výzbrojou", *ťažkoodenec* „vojak s ťažkou výzbrojou". Z uvedených opisov sa ukazuje, že významy týchto slov sa neopierajú o spoločnú bázu (povedzme o bázu typu „majúci niečo"). Významový vzťah zloženého názvu osoby k dvojslovnému slovotvornému základu je v týchto prípadoch dosť voľný. Pozoruhodné je aj to, že určovaný člen slovotvorného základu je vec v širokom zmysle slova (škola, pec, odenie); tieto „veci" nemajú ani nijaký konkrétnejší spoločný príznak.

Názov *jemnomechanik* má význam „osoba zaoberajúca sa jemnou mechanikou". So zreteľom na význam treba teda slovo *jemnomechanik* zaradiť k takým názvom osôb, ktorých spoločným príznakom je „zaoberajúci sa niečím". V ostatnom čase sa už skupina takýchto názvov vyhranila celkom zreteľne. Pravda, nie sú to ani odvodené jednoslovné názvy, ani zložené názvy, ale dvojslovné názvy osôb.[1] Napr. osoba zaoberajúca sa atómovou fyzikou sa volá *atómový fyzik,* osoba zaoberajúca sa pľúcnou chirurgiou je *pľúcny chirurg.* Rovnaký vzťah platí aj v dvojiciach *klasická filológia — klasický filológ, politická ekonómia — politický ekonóm, porovnávacia jazykoveda — porovnávací jazykovedec, ľahká atletika — ľahký atlét* atď.

Pozoruhodné je, že určované členy dvojslovných slovotvorných základov majú — na rozdiel od základov typu *vysoká škola,* o ktorých bola reč v 1. časti — spoločný významový príznak. Je v tom, že podstatné meno v dvojslovnom slovotvornom základe označuje odbor, resp. istú vednú disciplínu (filológia, fyzika, atletika).

Ukazuje sa teda, že názov osoby, ktorá sa zaoberá jemnou mechanikou, patrí so zreteľom na význam k dvojslovným názvom typu *atómový fyzik,* a nie k zloženým názvom typu *ťažkotonážnik.* Jeho náležitá podoba je teda *j e m n ý m e c h a n i k,* a nie *jemnomechanik.* O prídavnom mene *jemný* treba v tejto súvislosti podotknúť, že nevyjadruje vzťah osoby k mechanike, ale že je jednoducho prevzaté z dvojslovného názvu *jemná mechanika.*

I. Masár

---

[1] Podrobnejšie pozri HORECKÝ J.: Dve osobitnosti v menách osôb. SR, *22,* 1957, s. 37.

SPRÁVY A POSUDKY

XIX. Hviezdoslavov Kubín

V ostatných rokoch sa pri organizácii Hviezdoslavovho Kubína ustálila taká prax, že striedavo súťažia v umeleckom prednese deti — žiaci základných deväťročných škôl — a dospelí recitátori (nad 16 rokov). Na XIX. Hviezdoslavovom Kubíne súťažili dospelí recitátori. Okrem súťažných vystúpení v umeleckom prednese pripravili organizátori niekoľko zaujímavých podujatí. Bol to predovšetkým večer sociálnej poézie a prózy na počesť 25. výročia Februárového víťazstva pod názvom *Na slávu rúk,* ďalej vystúpenie víťazov krajských prehliadok v umeleckom prednese detí, spomienkové pásmo z tvorby oravského básnika T. H. Florina, vystúpenie divadielok poézie z Bratislavy a z Plzne, seminár o dramaturgii a interpretácii v umeleckom prednese spojený s celkovým hodnotením súťažiacich recitátorov, stretnutie so slovenskými básnikmi, zájazd účastníkov k Hviezdoslavovej hájovni a večer víťazov XIX. Hviezdoslavovho Kubína spojený s vystúpením víťazov tematických súťaží v umeleckom prednese organizovaných v SSR.

V rámci súťaže v umeleckom prednese dospelých vystúpilo 22 recitátorov z celého Slovenska. Dvanásť recitátorov si zvolilo prednes poézie a desať prednes prózy, z toho dvaja predniesli takzvanú vecnú prózu (úryvok zo Štúrovej reči na uhorskom sneme a úryvok z Mináčovej eseje Dúchanie do pahrieb). Aj po diskusii zostáva však na uváženie, či takéto slovesné útvary patria na súťaž v umeleckom prednese, najmä ak recitátor používa rekvizity (knihu, stoličku). V 15 prípadoch si recitátori zvolili pôvodnú tvorbu a v 7 prípadoch prekladovú tvorbu. Najčastejšie sa recitovala poézia M. Válka (štyri razy) a próza A. P. Čechova (tri razy). Je potešiteľné, že aj na XIX. Hviezdoslavovom Kubíne zaznela poézia P. O. Hviezdoslava (úryvky zo zbierky *Prechádzky letom* a báseň *Mesiac a Venuša).*

Recitátori v prevažnej miere predniesli svoje súťažné texty starostlivo; rešpektovali pravidlá spisovnej výslovnosti. Boli to však dospelí recitátori, u ktorých je ovládanie ortoepickej (výslovnostnej) normy samozrejmosťou. Napriek tomu sa v ich prejave vyskytli daktoré priestupky proti výslovnostnej norme, napr.: *s osou* (náležitá výslovnosť *z osou), sme* (správne *zme), poď gu mne* (správne *poť ku mne), plafky* (správne *plaŭky), Evrópa* (správne *Európa).* V ojedinelých prípadoch sme sa stretli s nenáležitou výslovnosťou otvorenejšieho *e.* Boľavou stránkou naďalej zostáva výslovnosť *ľ.* Dôslednú mäkkú výslovnosť slabík *le, li* uplatňovali iba daktorí recitátori. Horšie je však, že tvrdú výslovnosť hlásky *ľ* bolo počuť aj v tých pozíciách, kde sa v písme graficky označuje mäkčeňom *(ludia, premýšlal).*

V súvislosti s výberom textov na umelecký prednes treba pripomenúť, že recitátori alebo učitelia, ktorí pripravujú deti na recitáciu, by nemali vyberať texty s nespisovnými slovami, alebo by mali nespisovné slová nahradiť spisovnými (napr. *babička, babičkin, lízatko).*

Súčasťou XIX. Hviezdoslavovho Kubína bol aj seminár o dramaturgii a interpretácii v umeleckom prednese. Seminár viedol predseda hodnotiacej poroty doc. PhDr. J. Mistrík, DrSc. Vo svojom príhovore celostne zhodnotil súťažné vystúpenie recitátorov, vyzdvihol jeho klady, poukázal na nedostatky v súťažnom prednese a formuloval niektoré teoretické zásady umeleckého prednesu, ktoré môžu recitátorom pomôcť v ďalšej práci s umeleckým textom. Dotkol sa aj otázky znelostnej asimilácie spoluhlások a konštatoval, že u nás nie sú dostačujúco vedecky spracované a že poznatky o asimilácii, ktoré recitátori získajú na hodinách slovenského jazyka v školách, nemožno jednoznačne uplatňovať v umeleckom prednese.

Ostatný, XIX. Hviezdoslavov Kubín ukázal súčasnú úroveň dospelých recitátorov na Slovensku. Zjavili sa na ňom nové tváre recitátorov, nové prvky vo výbere a interpretácii, ale aj nové myšlienky o teórii umeleckého prednesu, na ktoré budú musieť vážne reagovať odborníci zaoberajúci sa umeleckým prednesom.

M. Považaj

Poľská príručka jazykovej správnosti

(Słownik poprawnej polszczyzny, Warszawa 1973. Państwowe wydawnictwo naukowe [PWN] 1056+XL s. Prvé vydanie 100 000 ex. Cena 160,— zł.)

Po staršom Szoberovom slovníku (*Słownik poprawnej polszczyzny* — Slovník správnej poľštiny) z r. 1958 dostali aktívni používatelia spisovnej poľštiny na jar 1973 do rúk široko osnovanú a moderne spracovanú príručku s nezmeneným názvom. Nový *Słownik poprawnej polszczyzny* vypracoval kolektív Redakcie slovníkov poľského jazyka PWN pod vedením redakčnej rady v zložení prof. W. Doroszewski (hlavný redaktor), prof. S. Hrabec, prof Z. Klemensiewicz, doc. H. Kurkowska a prof. S. Urbańczyk.

Autori diela zhrnuli problémy jazykovej kultúry do 27 tisíc hesiel, v ktorých sa skratkovitým slovníkovým štýlom podávajú poučenia o tom, ako treba jednotlivé výrazy domáceho poľského i cudzieho pôvodu správne písať a vyslovovať, aké majú tvary, ako sa viažu s inými výrazmi, v ktorých frazeologických spojeniach sa používajú, a podľa potreby sa uvádzajú aj významy jednotlivých výrazov alebo spojení. Neraz je v zátvorke upozornenie na nesprávne znenie heslového slova, jeho jednotlivých tvarov alebo niektorých spojení, príp. na zvukovo podobný výraz, s ktorým sa dané heslové slovo v praxi zamieňa. Iný spôsob upozornenia na nesprávne znenie alebo písanie výrazov je výkričník pred heslovým slovom.

Súčasťou heslára recenzovaného slovníka sú okrem celých slov všetkých slovných druhov aj jednotlivé časti slov, a to prvé časti zložených výrazov, napr. *biało-* (= bielo-), *czarno-* (= čierno-), predpony, napr. *bez-, do-, na-,* lat. *bi-* (napr. *bilateralny),* prípony, resp. koncové časti domácich i cudzích slov, napr. *-acz* (zodpovedá sloven. prípone *-áč* v činiteľských menách typu *badacz), -ak* (zodpovedá sloven. prípone *-ák* v niektorých slovotvorných

typoch živ. i neživ. substantív), *-anin* (v obyvateľských menách typu *Pomorzanin, Rosjanin, paryżanin), -acja* (napr. v slovách typu *adaptacja), -ans* (napríklad v slovách *bilans, seans), -berg, -bergia* (v zemepisných názvoch nemeckého pôvodu typu *Heidelberg, Wirtembergia)* a pod. V heslách tohto druhu (najmä pri jednotlivých príponách) slovník podáva prehľad slovotvorných typov. Pozornosť čitateľa vzbudzuje veľký počet vlastných mien, zemepisných i osobných, svedčiaci o tom, že pri používaní vlastných mien je v poľštine (podobne ako v slovenčine) veľa problémov pravopisných, výslovnostných aj tvaroslovných. Pri zemepisných názvoch sa spravidla uvádza odvodené príd. meno a pri menách miest, krajín, štátov ap. aj obyvateľské meno (obdobne ako v VI. diele Slovníka slovenského jazyka). Napr.: *Laos — Laosyjczyk* a. *Laotańczyk — Laosyjka* a *Laotanka — laoski* a. *laotański.* Inou nápadnou črtou pri výbere hesiel je mnoho rozmanitých skratiek a skratkových slov, napr. *aa, ADM, AFP, AGH, AL, BBC, ark., b., b.a., b.d., B-cia*... Svedčí to o tom, že v súčasnej poľštine (ako aj v iných súčasných jazykoch) sa používa veľa skratiek. Každá skratka sa v slovníku vysvetľuje rozpísaním alebo iným spôsobom, napr. AL = Armia Ludowa (= Ľudová armáda), a kde treba, uvádza sa výslovnosť.

Recenzovaný slovník obsahuje aj veľa ortoepických poučení. Pri slovách, ktorých výslovnosť sa nekryje s grafickou podobou, uvádza sa v zátvorke výslovnosť, napr.: *belcanto (wym.* belkanto), *biologia (wym.* bi-ologia a. bijologia). V osobitných heslách sa podávajú poučenia o výslovnosti jednotlivých foném. Napr. v hesle *ą, ę* (s. 29) sa uvádza sedem poučiek o rozličných spôsoboch výslovnosti uvedených poľských nosových samohlások v rôznych polohách.

V osobitných heslách sa riešia pravopisné problémy. Napr. v hesle *rz, ż* (s. 664) sa podávajú pravidlá o rozlišovaní týchto dvoch grafických znakov v písme, reprezentujúcich jednu fonému vo výslovnosti. Séria hesiel je venovaná písaniu a skloňovaniu vlastných mien, a to cudzích, neslovanských a slovanských, i domácich poľských priezvisk: *nazwiska obce niesłowiańskie,* 381-2, *nazwiska obce słowiańskie,* 382-3, *nazwiska polskie,* 383-5 — tu sa preberajú aj spôsoby tvorenia ženských priezvisk —, porov. i heslá *imię i nazwisko* (= meno a priezvisko, 212), *imiona* (= mená, 212—13), ďalej používaniu zemepisných mien poľských i cudzích: *nazwy miejscowe (geograficzne),* 386—7, obyvateľských mien: *nazwy mieszkańców* (388), tvoreniu a používaniu pomenovaní manželských párov typu *doktorostwo* (388), používaniu názvov zamestnaní a titulov žien (385—6) a i. Otázky interpunkcie sú spracované v heslách pomenúvajúcich jednotlivé interpunkčné znamienka, ako sú: *przecinek* (= čiarka, 579—81), *kropka* (= bodka, 276), *dwukropek* (= dvojbodka, 137) atď.

Veľmi podrobne sú spracované predložky: uvádzajú sa ich väzby, funkcie, príklady na správne i nenáležité použitie, prípady variantnosti a pod. (porov. napr. predl. *do,* 114, *na,* 357—8 a i.).

Vedeckú hodnotu príručky zvyšujú heslá, v ktorých sa prístupným štýlom podávajú výklady o jednotlivých gramatických alebo vôbec jazykovedných pojmoch súvisiacich s otázkami jazykovej kultúry. Nájdeme tu napríklad heslo *język i jego odmiany* (= jazyk a jeho varianty, podoby, 231—2) s výkladmi o členení národného jazyka na jazykové útvary a na jazykové štýly. Poľská

klasifikácia je trochu iná ako naša: rozlišuje sa *język ogólny* (celospoločenský jazyk) a *odmiana gwarowa* (= nárečová podoba). Celospoločenský jazyk sa člení na hovorený *(potoczny)* a písaný *(literacki* = literárny). Klasifikácia funkčných štýlov je vcelku zhodná s našou. Z cieľa slovníka vyplývajú heslá *błędy językowe* (= jazykové chyby, 48—9) s klasifikáciou jazykových chýb podľa jazykových rovín a s výkladom ich príčin a *norma językowa* (= jazyková norma, 411—12). Norma sa tu definuje ako pravidlá obmedzujúce možnosti, ktoré dáva jazykový systém, prijaté nositeľmi spisovného jazyka, a súbor jazykových jednotiek (vo výklade sa hovorí — možno nedopatrením — o súbore slovníkových jednotiek) používaných nositeľmi jazyka.

Vo forme slovníkových hesiel je v príručke spracovaná celá gramatika, pravda, vždy s prihliadnutím na otázky jazykovej správnosti, od slovných druhov (porov. napr. heslá *rzeczownik* = podst. meno, 665—6, *przymiotnik* = príd. meno, 606—7, *czasownik* = sloveso, 89—92, *spójnik* = spojka, 716—17... atď.) a ich gramatických kategórií (porov. napr. heslá *mianownik* = 1. pád, 335—7, *biernik* = 4. pád, 43—4, *aspekt czasownika* = slovesný vid, 91—2) až po syntaktické pojmy, ako sú gramat. väzba, gramat. zhoda a primkýnanie (porov. heslo *związki rządu, zgody i przynależności,* 1033—4), vetné členy veta *(zdanie,* 998—1000) a i.

Otázky slovnej zásoby a tvorenia slov sa osvetľujú napríklad v heslách *słownictwo* (701—2), *słowotwórstwo* = tvorenie slov (702—703), *derywacja* (109). O frazeológii nájdeme poučenie v hesle *związki frazeologiczne (frazeologizmy)* = frazeologické spojenia (1032—33) s klasifikáciou frazeologizmov a s výkladom o chybných spojeniach slov, vzniknutých kontamináciou, skrížením, tautológiou, hromadením ap. — a v hesle *idiomatyzmy* (209—210).

Nechýbajú ani poučenia o problémoch štylistiky, či už ide o všeobecný pojem štýlu (heslo *styl* 736—737, obsahuje zhustený výklad o funkčných štýloch a ich klasifikácii), alebo o konkrétnejšie pojmy, ako sú archaizmy (20), neologizmy (390—1), synonymá *(blizkoznaczność wyrazów,* 47), pleonazmus (513) a i.

Všetky heslá, v ktorých sa podávajú odborné výklady o jazykovedných pojmoch, sú označené hviezdičkou na rozdiel od hesiel obsahujúcich poučenia o jazykovej správnosti. Zoznam takýchto hesiel (tzv. problémových) sa uvádza na konci slovníka (1050—51) za zoznamom predpôn, prípon a častí zložených slov (1049—50), pred zoznamom skratiek a skratkových slov (1051—53) a pred bibliografiou (1054—55).

Úvodná časť slovníka obsahuje po krátkom predhovore od vydavateľstva teoretickú stať z pera W. Doroszewského o jazykovej správnosti, o jazykových chybách a o vymedzení týchto pojmov (VII—XII), informatívnu stať o obsahu slovníka od H. Kurkowskej a Cz. Pankowského (zásady výberu hesiel, informácie o obsahu a stavbe hesiel, o problémových heslách, o variantoch heslových slov a i. — XIII—XXI), objasnenia skratiek a značiek (XXII—XXIII) a tabuľky tvarov ohybných slov, na ktoré sa potom odkazuje v heslách, čím sa dosahuje veľmi úsporné, pravda, pre používateľa dosť náročné spracovanie hesiel.

Pre čitateľov nášho časopisu môžu byť zaujímavé niektoré myšlienky známeho jazykovedca W. Doroszewského. Tak napr. správnosť výrazu alebo for-

my chápe ako zhodu s jazykovým úzom (zwyczajem) v istom období a v istom prostredí pri používaní daného výrazu alebo formy na vyjadrenie istého obsahu (s. VII). Najmocnejšími zbraňami jazykovedcov sú: znalosť dejín jazyka, zdravá súdnosť a nepreceňovanie samých seba (jazykovedec sa nemá pokladať za jazykového zákonodarcu — s. VIII). Pri posudzovaní správnosti (vhodnosti) jazykových prostriedkov sa berú do úvahy viaceré kritériá: historické (ustálenosť prostriedkov), formálno-logické, národné (prostriedky, ktoré si utvorili alebo osvojili nositelia daného národného jazyka), estetické (týka sa predovšetkým štýlu: „Jasnosť a prostota — hovorí Doroszewski — sú najväčšie estetické prednosti štýlu a zároveň najdôležitejšie podmienky jeho spoločenského pôsobenia." — s. X), ďalej sa uvádza kritérium geografické (pri aplikácii tohto kritéria na slovenčinu treba spomenúť, že sa od Ľ. Štúra rešpektujú predovšetkým stredoslovenské jazykové prostriedky) a kritérium literárno-autorské (ide v podstate o pojem „dobrého autora"). Potreby divadelnej scény, školy, vedy a literatúry vyžadujú ešte osobitné kritériá.

V našej teórii spisovného jazyka, ako je vypracovaná najmä v Tézach o slovenčine, sa rozlišujú kritériá spisovnosti (ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť — 7. téza) a pramene poznávania súčasného spisovného jazyka (vybraná prax, dobré jazykové povedomie a výsledky doterajšieho výskumu — 8. téza). Ďalej sa podľa teórie pražskej školy rozlišuje spisovná norma a kodifikácia.

Z porovnania obidvoch koncepcií vidieť, že viaceré základné kritériá sú v nich spoločné, pričom sa v slovenskej (resp. československej) koncepcii vypracovala isté hierarchia kritérií, pravda, pri rešpektovaní požiadaviek komplexného hodnotenia jazykových prostriedkov.

Záverom konštatujeme, že Słownik poprawnej polszczyzny je dobre osnovaná encyklopédia jazykovej kultúry, ktorá môže byť užitočná nielen pre poľských používateľov, ale aj pre iných slavistov zaoberajúcich sa problémami kultúry reči. Bude ju možno použiť ako vzor pri spracúvaní podobnej príručky spisovnej slovenčiny, ktorú by naša kultúrna verejnosť iste uvítala.

Š. Peciar

SPYTOVALI STE SA

Každý (všetci) a nikto (ani jeden). — Skupina vysokoškolákov si položila otázku, či veta *Každý zájazd, každá vychádzka sa bez nej nezaobíde,* ktorá bola uverejnená pod obrázkom istej staručkej ženy, je celkom správna.

Hneď pokladáme za potrebné dodať, že pod spomínaným obrázkom, uverejneným v Pravde zo 6. novembra 1973, bol dlhší text, a to takýto: „Babička babičiek sa nedá zahanbiť. Každý zájazd, každá vychádzka sa bez nej nezaobíde." Prvá veta (ktorú sme doplnili kvôli zreteľnosti) jednoznačne ukazuje, čo sa malo (chcelo) povedať druhou vetou. Našou úlohou je teraz posúdiť obsahovú výstižnosť tej druhej vety.

Na otázku, či veta *Každý zájazd, každá vychádzka sa bez nej nezaobíde* je

celkom správna, odpovedáme, že je veru na prvé prečítanie a počutie nesprávna, a to preto, lebo nespĺňa autorov obsahový zámer.

Aby sme to mohli názorne ukázať, všimneme si oznamovacie vety, ktoré majú vo funkcii podmetu všeobecné zámená *každý* a *ani jeden.*

Všeobecne kladná výpoveď sa vyslovuje vetou typu *Každý vie.* — Všeobecne záporná výpoveď sa vyslovuje vetou *Ani jeden nevie.* To, čo povieme rozložene vetami *Každý vie* a *Ani jeden nevie,* súhrnne môžeme vysloviť vetami *Všetci vedia* a *Nikto nevie.*

Ako vidieť, vetami *Každý vie.* — *Ani jeden nevie* sa vyslovuje pravý opak.

A čo sa vyslovuje vetou typu *Každý nevie* alebo jej variantom *Všetci nevedia?* Vyslovuje sa nimi také tvrdenie, ktoré nie je všeobecne kladné, ale ani všeobecne záporné. *Každý nevie* značí „daktorí vedia, daktorí nevedia."[1]

Práve k tomuto tretiemu typu viet patrí tá, ktorú máme posúdiť.

Čo sa vypovedá vetou *Každý zájazd, každá vychádzka sa bez nej nezaobíde?* Vypovedá sa ňou, že daktoré zájazdy, daktoré vychádzky sa bez nej (bez tej staručkej ženy) zaobídu a daktoré sa bez nej nezaobídu. Vraví sa ňou teda nepriamo, že na daktoré zájazdy a vychádzky tá starká chodí, na daktoré zájazdy a vychádzky nechodí.

Chcel autor uvedenej vety oznámiť „Táto osoba chodí na všetky zájazdy, na všetky vychádzky", alebo azda „Táto osoba chodí len na daktoré zájazdy a vychádzky?"

Z kontextu pod obrázkom je celkom jasné, že chcel čitateľom dať na vedomie to prvé.

Už nám je jasné, že si autor vety na zamýšľaný obsah nevybral vhodnú formu. Nemal písať *Každý zájazd, každá vychádzka sa bez nej nezaobíde,* lež *Ani jeden zájazd, ani jedna vychádzka sa bez nej nezaobíde.* Tým by bol zdôraznil (a to aj chcel urobiť), že ani jeden zájazd, ani jedna vychádzka by bez tej starkej vlastne neboli úplné; že by tým zájazdom a vychádzkam čosi chýbalo, keby ona na ne nešla.

Nečudujme sa, že si nad nepriliehavou vetou lámali hlavu aj vysokoškoláci. Ide o jemný problém. Rozmýšľaním o vzťahu medzi formou a významom takých viet, ako je tu nastolená, možno sa pocvičiť v gramatike i v logickom usudzovaní.

G. Horák

Baterkové hodiny alebo batériové hodiny? — Z riaditeľstva podniku Klenoty v Bratislave sa nás spytujú na správnosť pomenovaní *baterkové hodiny* a *batériové hodiny.*

Z vecného hľaliska ide o tú istú vec a ani z jazykového hľadiska nemožno proti uvedeným dvom spojeniam nič namietať; obidve sú náležité. Je tu však istý rozdiel na štýlovej rovine. Pomenovanie *baterkové hodiny* patrí do hovorového štýlu spisovného jazyka. Vzťahové prídavné meno *baterkový* je utvorené od podstatného mena *baterka,* ktorým sa v hovorovom štýle spisovného

[1] Osobitné štylistické prípady, keď vety typu *Každý nevie/Všetci nevedia* môžu mať význam „ani jeden/nikto nevie", preberieme inde.

jazyka označuje jednak príručný alebo vreckový elektrický lampáš na suchý galvanický článok (t. j. batériová lampa) a jednak suchý galvanický článok sám. Tento suchý galvanický článok do elektrického lampáša sa v terminológii pomenúva slovom *batéria*. Od podstatného mena *batéria* utvoríme príponou *-ový* vzťahové prídavné meno *batériový*, ktoré má jasne terminologický ráz.

Z povedaného potom vychodí, že hodiny, ktoré sú poháňané suchým galvanickým článkom, teda batériou (alebo batériami), treba v obchodnej nomenklatúre, kde sa vyžaduje jednoznačnosť, presnosť a výstižnosť pomenovania, nazývať *batériové hodiny*. Pomenovanie *baterkové hodiny* možno však používať v bežnom hovorovom štýle jazyka, kde sa nevyžaduje terminologická presnosť a jednoznačnosť.

Š. Michalus

Dôchodca — dôchodcovia, nie „dôchodci". — J. B. z Košíc sa spytuje, či 1. pád mn. čísla od podstatného mena *dôchodca* má v spisovnej slovenčine *-i* (*„dôchodci"*), alebo *-ovia* (*dôchodcovia*).

Podstatné meno *dôchodca* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *hrdina*. V Morfológii slovenského jazyka (Bratislava 1966, s. 86—87) sa konštatuje, že v 1. páde mn. čísla podstatných mien tohto typu je základná pádová prípona *-ovia*, napr.: *darcovia, obrancovia, dozorcovia, sprievodcovia* a pod. Príponu *-i* majú slová cudzieho pôvodu zakončené v 1. páde jedn. čísla na *-ta* a slová s príponou *-ista, -ita*, napr.: *marxista — marxisti, socialista — socialisti, slavista — slavisti, kozmopolita — kozmopoliti.*

Domáce slová zakončené na *-ta* majú pádovú príponu *-ovia*, napr.: *tata — tatovia, mešťanosta — mešťanostovia, starosta — starostovia.*

Podľa Morfológie slovenského jazyka (s. 87) pri podstatných menách s príponou *-ca* je v 1. páde mn. čísla pádová prípona *-i* popri pádovej prípone *-ovia* iba pri slovách *výherca — výhercovia/výherci* a *záujemca — záujemcovia/záujemci*. Pri ostatných slovách zakončených príponou *-ca* je pádová prípona *-ovia* (nie *-i*), napr.: *výpravca — výpravcovia, darca — darcovia, dôchodca — dôchodcovia.*

Žiada sa ešte doplniť, že podrobnejšie sa touto otázkou zaoberala M. Marsinová v štúdii *Nominatív plurálu v type sudca* (SR, *36*, 1971, s. 79—85). V štúdii sa odporúča kodifikovať (a teda aj v praxi používať) ako systémové tvary s príponou *-ovia*, a tvary s príponou *-i* hodnotiť ako nespisovné.

J. Jacko

OZNAM: Slovenský literárny fond udeľuje od r. 1972 dva razy do roka prémiu za spoločensky angažovanú tvorbu. Z autorov, ktorí prispievajú do nášho časopisu, dostali v r. 1972 prémiu J. Mistrík za štylistické príspevky a M. Majtán za onomastické články. V r. 1973 dostal prémiu J. Ružička za úvodník *Súčasné problémy spisovnej slovenčiny a jej kultúry* a M. Pisárčiková za články o synonymách.

Redakcia

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 8, 1974, číslo 2. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok vo februári 1974. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1974.

Cena Kčs 3,—

KUL TÚRA SLOVA